

Галина Яценюк

Від підданства до війни: взаємини князя Данила Романовича з золотоординськими ханами у 1246-1260 рр.

From serfdom to war: relations between Prince Daniel Romanowicz and the Khans of the Golden Horde in 1246-1260

Abstract: Based on the published sources and historians' elaborations, this article describes the main military campaigns of the Prince's army against the Golden Horde. Although the Galician-Volhynian prince in 1245 was forced to visit the Golden Horde's capital, Saraj, and take a bow before the Khan, in reality was never made his vassal.

Keywords: Daniel Romanowicz, the Khan of the Golden Horde, the Tatars

Серед представників князівської династії Рюриковичів найбільше інформації в джерелах збереглося про князя, а згодом – першого офіційного короля Русі Данила Романовича. Вже на початку ХІХ ст. біографія князя Данила Романовича стала предметом дослідження австрійських, українських, російських і польських науковців, які вивчали історію Південно-Західної Русі. Втім, попри величезний масив наукової літератури, деякі аспекти життя та діяльності князя надалі залишаються дискусійними. Це, зокрема, відносини між Данилом Романовичем і Золотою Ордою, з якою князь уперше зіткнувся 1223 р.

Наприкінці 1239 р. монголи на чолі з ханом Менгу вперше підійшли до Києва, але не захопили його. Попередній київський князь Михайло Всеволодович залишив місто й виїхав до Центральної Європи. Деякий час Київ утримував Ростислав Мстис-

лавович, але згодом його місце посів Данило Романович. Однак сам князь безпосередньо не керував обороною міста; для цього він призначив воеводу Дмитра Єйковича. На думку Олексія Толочка, князь Данило формально був володарем Києва до 1243 р.¹

Після тривалої облоги, ймовірно, 6 грудня 1240 р., монголам на чолі з ханом Батием вдалося захопити Київ². Відчуваючи недостатність сил для опору нападникам, князь Данило ще до падіння Києва вирушив до Угорщини. Він прагнув створити союз проти кочовиків („ехал бяше Данил Угри коре лови и еще бяшетъ не слышал прихода поганых татар на Кыев”³). Цей союз мав бути скріплений шлюбом дочки короля Бели IV та старшого сина Данила Лева. Проте король відмовив Данилові⁴.

Це був певний удар для князя, оскільки з 1223 р. перед Данилом Романовичем стояло складне завдання нейтралізувати агресивні дії монголів. Слід зауважити, що на володіння Данила зазіхав не тільки золотоординський хан Батий, а й підлеглі йому хани та воєначальники („темники”). Останні, вірогідно, отримували володіння на правах ленів за несення військової служби, зокрема хан Могучей (Мауцій) прислав Данилові письмо, де вимагав передати йому Галичину „В лето 6758. Приславшу же Могучееви посоль свои к Данилови и Василкови, будущю има во Доро говьскыи: ‘Дай Галич’”. Після наради з Васильком Данило вирішив їхати до Сарая, щоб у безпосередніх переговорах з Батием домовитись про подальші відносини з монголами („И думав с братом своимъ и поеха ко Батыеви река: ‘Не дамъ полу отчины своей, по еду к Батыеви сам’”⁵). У літературі утвердилась думка, що в той час у Сараї вирішили відібрати Галичину в Данила й віддати її якось іншому князеві. Як припускає Леонтій Войтович, це міг бути суздальський князь Ярослав Всеволодович⁶. З контексту літопи-

- 1 А. Толочко, *Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология*, Київ 1992, s. 190.
- 2 О. Рапов, *Русские города и монгольское нашествие*, [w:] *Куликовская битва в истории и культуре нашей Родины*, Москва 1980, s. 87; Г. Івакін, *Київ у другій половині XIII ст.*, [w:] *Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст.*, Київ 1996, s. 46-47.
- 3 *Ипатьевская летопись (dalej – ИЛ), Полное собрание русских летописей*, т. 2, Москва 2001, kol. 785-786.
- 4 *Ibidem*.
- 5 *Ibidem*, kol. 806.
- 6 М. Котляр, *Коментар до Літопису*, [w:] *Галицько-Волинський літопис*, Київ 2002, s. 257-258.

су складається враження, що в цих подіях певну самостійність проявив монгольський темник Могучей (Мауцій), який, імовірно, навіть без узгодження з Сараєм, здійснив демарш стосовно Романовичів. Л. В. Войтович вважає, що дії Могучія були реакцією на спробу Данила зайняти Київ, який входив до улусу монгольського хана, але історик, на жаль, не доводить цієї цікавої гіпотези⁷. Не маючи можливості дати належну відсіч цим зазіханням („бысть в печали велице, зане не утвердилъ бе земле ее городы”)⁸, Данило був вимушений їхати до столиці Золотої Орди Сарая, де не тільки прагнув знайти прихильність хана, а й використати її проти підлеглих ханові Батию темників. У літературі побутує версія, що під час візиту до Сарая Данило хотів отримати згоду на розширення своєї держави на Київ, проте ця думка, на наш погляд, не є достатньо доведеною⁹.

Саме тому Данило та Василько Романовичі вирішили захищати свої права, вступивши безпосередньо в контакти з ханом Батием. Як справедливо зазначає Іван Крип'якевич, князь Данило вирушив захищати в Орді свою „напівбатьківщину” – Галичину¹⁰. За даними католицького місіонера Плано де Карпіні, Романовичі ретельно готувалися до подорожі, домовилися з Батием щодо надання Данилові охоронної грамоти. Це було дуже важливо, оскільки невдовзі після подорожі Данила в Сарай убили чернігівського князя Михайла. Отруїли в ханській ставці й суздальського князя Ярослава Всеволодовича, батька князів Олександра й Андрія.

Можна повністю погодитись з поглядом Вадима Ставицького, що загибель цих князів стала наслідком суперечностей між двома монгольськими політичними центрами – Каракорумом та Сараєм, оскільки перший з них підтримував Михайла, а другий – Ярослава¹¹.

Спілкування з могутнім монгольським володарем Батием, судячи з того, як його описав галицький книжник, було вкрай при-

7 Л. Войтович, *Середні віки: хронологія, проблеми періодизації*, „Український історичний журнал” (dalej – УІЖ), 2003, № 4, s. 137.

8 *ИЛ*, kol. 805-806.

9 В. Ричка, *Церква Київської Русі*, Київ 1997, s.160; Л. Войтович, *Нащадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів*, Львів 2004, s. 100.

10 І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, Львів 1999, s. 127.

11 В. Ставицький, *Відомості про Русь з „Історії монголів” Плано Карпіні*, „УІЖ”, 1986, № 6, s. 39.

низливим для руського володаря, проте Данило зміг досягнути в Орді великої дипломатичної перемоги. На думку деяких учених, темні фарби, якими галицький літописець описав подорож руського князя до Батия, є лише художнім прийомом книжника, котрий навмисно драматизував обставини візиту Данила до хана Батия і не віддзеркалював реального стану холмсько-сарайських відносин. Батий визнав права Данила на Волинь та Галичину („и поручена бисть земля его ему, иже беаху с ним”). Вочевидь, перебуваючи під патронатом Батия, Данилові було легше протистояти іншим монгольським ханам і темникам, орди яких займали в той час причорноморські степи.

На думку І. Крип'якевича, відтоді галицько-волинські князі мали висилати на вимогу ханської ставки допоміжне військо, а інколи – платити данину¹². Проте ступінь цієї залежності держави Романовичів від Сарая саме в другій половині 1240-х рр. не варто перебільшувати.

Сам Данило і його оточення почувалися глибоко обуреними залежністю від кочівників-завойовників. Літописець писав: „Ой, гірше зла честь татарська, Данило Романович був великим князем, володів Руською землею. Києвом, Володимиром і Галичем із братом іншими землями; сьогодні ж стоїть на колінах і холопом називається, і данини хочуть і життя не надіється і грози проходять. Лиха честь татарська. Його ж батько був царем в Руській землі. Підкорив половецьку землю і воював з іншими країнами, а син його не зазнав почесей”¹³. Однак, на думку Олександра Головка¹⁴, І. Крип'якевич дещо неправильно трактує літопис. Він схиляється до версії, що залежність держави Данила та Василька від монголів була в той час номінальною¹⁵. Визнання такої залежності від Сарая не різко обмежило рівень суверенності держави Данила й Василька. За цією ознакою Південно-Західна Русь перебувала в набагато кращому становищі, ніж Північно-Східна

12 І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, s. 127.

13 *Ibidem*, s. 128.

14 О. Головка, *Князь та король Данило Романович: віхи політичної діяльності*, [w:] *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*, Львів 2008, s. 143-165.

15 М. Ждан, *До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди*, Мюнхен-Нью-Йорк 1968, s. 15; П. Грицак, *Галицько-Волинська держава*, Нью-Йорк 1958, s. 98.

(як слушно пише М. Ф. Котляр), де монголи провели перепис населення, організували жорстоку систему збору подушного податку та проводили рекрутські набори¹⁶. До цього необхідно додати, що в південно-західних землях Русі не існувало система баскакства, на відміну від Північно-Суздальської Русі. Монгольська ставка не вимагала, щоб західно руські князі щороку приїздили до Сарая для демонстрації васальної підлеглості.

На думку М. Ф. Котляра, „Батий видав Данилові ярлик на Галицько-Волинське князівство... Проте йому довелося відмовитися від претензій на київський великокнязівський престол”¹⁷.

Під час переговорів з ханом Батием Данило визнав залежність від хана Золотої Орди, проте монголи не повністю підкорили Галицько-Волинську державу. В другій половині 1240-х рр. в імперії кочівників відбуваються значні конфлікти, зокрема навколо системи залежності руських земель від монголів. Конфлікт розпочався ще в середині 1240-х рр., коли внаслідок суперечностей було вбито чернігівського князя Михайла Всеволодовича та суздальського князя Ярослава Всеволодовича. 1248 р., після смерті каана (великого хана) Гуюка, всупереч волі Бату його вдова Огуль-Гамиш призначила Андрія Ярославича князем у Володимирі на Клязьмі. Його ж брат Олександр мав „Київ и всю Русьскую землю”¹⁸. Проте тоді князь Олександр мешкав у Новгороді, а в місті на Дніпрі посадив намісника. Отже, залежність від монголів держави Данила та Василька в другій половині 1240-х рр. була досить номінальною¹⁹, а самі князі готувались до активного опору завойовникам. В цілому можна погодитися з думкою Ігоря Грекова, що володіння Данила тоді фактично не входили до складу „русського” улусу Орди²⁰.

Суперечності між Сараєм та Каракорумом тривали до початку 1251 р., коли великим ханом став прихильний Батиеві каан Менгке. Саме відтоді почалась активізація золотоординської політики стосовно як Північно-Східної, так і Південно-Західної Русі.

16 М. Котляр, *Коментар до Літопису*, s. 261.

17 *Ibidem*, s. 260-261.

18 *ИЛ*, kol. 472.

19 А. Горский, *О древнерусских „землях”*, „Отечественная история”, 2001, № 5, s. 35.

20 И. Греков, *Восточная Европа и упадок Золотой Орды*, Москва 1975, s. 30.

Наприкінці 1250-х рр. Данило й Андрій спробували використати чвари серед монголів для організації опору завойовникам. Щоб зміцнити союз між двома князями, 1251 р. князь Андрій Ярославич одружився з дочкою галицького володаря. Це стало ще однією причиною посилення князя Андрія, однак його незалежна політика, союз з Данилом невдовзі викликали реакцію монголів. 1252 р. володіння Андрія спустошило монгольське військо хана Неврюя²¹.

Паралельно почався натиск монголів і на володіння Данила та Василька. На початку 50-х рр. знову посилювалися сепаратистські настрої в Болохівській землі. Місцевий воєвода Мілей за підтримки монголів прагнув вийти з-під контролю Данила. Монголи спрямували туди свого баскака²², вірогідно, не тільки для управління територією, але й для координації дій. Тоді ж Куремса зробив невдалу спробу захопити Кременець, а його поплічник князь Ізяслав (на думку М. Ф. Котляра, Ізяслав Володимирович) – завоювати Галич, але син Данила Роман розбив союзника Куремси й узяв його в полон²³.

Вочевидь, після перемоги Данило зрозумів, що головне зіткнення з кочівниками ще попереду. Про зростання напруженості на кордоні Південно-Західної Русі з монголами стало відомо й у папській резиденції в Ліоні.

Складна ситуація на східному кордоні Холмської держави, де на початку 50-х рр. почав чинити ворожі дії монгольський темник Куремса, змусила й Данила відновити відносини з папою. Більшість дослідників вважають, що суперечності між Романовичами та монгольським темником розпочалися 1252 р., хоча, можливо, Куремса з початку 1240-х рр. взагалі не припиняв набігів на південно-західні райони Русі, а на початку 1250-х рр. лише активізував ворожу щодо Русі діяльність. Михайло Грушевський доводить, що відновленню стосунків князя Данила з курією сприяв угорський король Бела IV²⁴. Ці стосунки завершилися коронацією Данила в Дорогочині.

21 *ИЛ*, kol. 473.

22 М. Грушевський, *Історія України-Руси*, в 11 т., 12 кн., т. 3, Львів 1905, с. 84.

23 *ИЛ*, kol. 828-829.

24 М. Грушевський, *Історія*, с. 86.

Коронацію князя Данила Романовича без перебільшення можна вважати однією з найважливіших подій у середньовічній історії. Вона означала інтеграцію князівства до тогочасної європейської спільноти. Це було так само актуально в ті далекі часи, як і тепер.

Однією з причин, які спонукали Данила Романовича прийняти королівську корону, на нашу думку, була постійна татарська загроза та необхідність боротьби з нею. Існує й інша думка, а саме, що боротьба з татарами мало цікавила Рим, натомість, надсилаючи корону Данилові, Святий Престол мав на меті залучити Русь до церковної унії²⁵. Проте слід враховувати, що активізація монголів як на півночі (напад Неврюя), так і на заході Русі (дії болохівців та Куремси) не могли не викликати занепокоєння в Ліоні. Але насправді Папа не мав можливості організувати хрестовий похід на схід, тому його заклик виявився лише словесною декларацією.

Повертаючись до війни Данила з монгольським темником Куремсою та його союзниками²⁶, слід зазначити, що 1254 р. Данило підготував широкомасштабну кампанію на схід, яку здійснив взимку 1254-1255 рр. „По рати же Кремянецької Куремьсине, Данил воздвиже рать противу татаром”²⁷. Галицький літописець розповідає, що рать Данила та Василька напала на Болохівську землю, а Лев Романович завоював Побужжя (район сучасного Південного Бугу). Навесні 1255 р. інший син Данила Шварн завоював міста Східної Київщини, що належали монголам²⁸.

Докладний опис походів Романовичів на ці землі, а також самих територій, де проходили бойові дії, наштовхує на низку висновків. Окрім відомої з домонгольських часів Болохівської землі, тут згадується Межибожжя, Побожжя та район Случі й Тетерева. Означена інформація, яку, вірогідно, зафіксував очевидець цієї війни, свідчить, що в післямонгольський час указана буферна зона („Україна”) розширилася. Можна погодитися з думкою М. С. Грушевського, що на окраїнах руської землі мешкало населення, яке прагнуло використати конфлікт між монголами та давньорусь-

25 І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, с. 133.

26 М. Котляр, *Коментар до літопису*, с. 287-289.

27 *ИЛ*, kol. 838.

28 *Ibidem*.

кими князями, щоб послабити над собою владний тягар Романовичів і якось захистити себе від наскоків степовиків²⁹.

Взимку 1255-1256 рр. Куремса напав на Володимир-Волинський, але був розбитий. Більше того, дружинники Василька „татары биша... и колодники имаша”. Далі Галицько-Волинський літописець пише: „Потом же, Куремьсе стоящю у Лучка”. Є всі підстави вважати, що цей напад стався через досить тривалий час, оскільки Куремса не тільки зібрав для походу великі сили, а й привіз під Луцьк спеціальне штурмове обладнання – „пороки”³⁰. Невдача спіткала монголів і цього разу. Вони, як вважає М. Ф. Котляр, „були розбиті військом Данила”³¹.

Останній період війни Романовичів з Куремсою збігся з міжцарюванням у Сараї. Десь наприкінці 1255 чи на початку 1256 р. в Золотій Орді помер хан Батий і понад рік у ній фактично не було стабільної влади. Коли володарем став брат Батия хан Берке (1257 р.) монголи почали намагатися обмежити владу Романовичів. Георгій Вернадський пише, що монголи прагнули помститись Данилові за попередні невдачі в першій половині 1250-х рр.³²

1258 р. монгольський улус на Правобережжі, що належав Куремсі, було передано досвідченому полководцеві Бурундаю³³. Коли він з незліченною раттю наблизився до рубежів Галицько-Волинського князівства, воно не мало достатньо сили, щоб захищатися від татар. У Романовичів не було надії на допомогу ні від руських князів, ані від іноземних государів. Їм довелося припинити боротьбу проти Орди й, на вимогу Бурундая, знищити укріплення майже всіх своїх міст і замків. Бурундаїв „погром” був для Галицько-Волинської Русі не менш страшним, ніж Батийів. Данилові довелось розпрощатися з головною ідеєю зрілої пори життя: об’єднати Русь для повалення ординського ярма. Підкоривши Галицько-Волинську Русь, орди Бурундая 1259 р. вдерлися до Польщі

29 М. Грушевський, *Історія*, s. 158-159.

30 *ИЛ*, kol. 842.

31 М. Котляр, *Данило Галицький. Біографічний нарис*, Київ 2002, s. 321.

32 Г. Вернадський, *Монголы и Русь*, Тверь 1997, s. 165.

33 В. Пашуто, *Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.)*, Москва 1957, s. 272.

й сплюндрували Люблінську та Сандомирську землі, а невдовзі здійснили складний віддалений похід на Литву³⁴.

Як засвідчили пізніші події, ординський воєначальник отримав завдання з мінімальними затратами відновити залежність від Орди галицько-волинських земель.

Вочевидь, монголи діяли за принципом „розділяй та володарюй”. Вони вважали за краще завдати удару по Литві, ніж по володіннях Данила, оскільки останні мали добре укріплені міста й фортеці. До того ж на допомогу Данилові могли прийти сусіди. Бурундай застосував тактику „вимушеного союзництва”³⁵ і примусив взяти участь у поході Романовичів. У ханській ставці, ймовірно, знали про конфлікти між Литвою та Галицько-Волинською держаною в минулому й прагнули використати ці суперечності. Напад Бурундая та Василька на литовські землі різко погіршив відносини між Міндовгом і Данилом. Литву внаслідок нападу було спустошено „взяша татарове всю землю Литовску”³⁶.

Наступний похід Бурундая також був спрямований не проти держави Романовичів, а проти Польщі. Й цього разу Василькові довелося виконувати функції союзника („мирника”) монголів³⁷. Маршрут походу проходив через Волинь, де Бурундай добився від князя Василька знищення укріплень Шумська, Данилова, Стожеська, Львова, Крем’янця, Луцька та Володимира. Мешканці Холма відмовились виконувати волю Бурундая. Хан далі спрямував війська до Малої Польщі, де було взято й повністю знищено Сандомир. Про цю подію повідомляють польські рочники.

Слід звернути увагу на те, що в пізній „Великопольській хроніці” розповідається про підступні щодо сандомирців дії Василька і його племінників Лева та Романа. Ці князі начебто вмовили мешканців Сандомира здатися монголам, які після цього потопили місто в крові³⁸. На нашу думку, варто погодитися з поглядом М. Ф. Котляра, який вважає, що цей епізод – не більше, ніж

34 *ИЛ*, kol. 847.

35 В. Егоров, *Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв.*, Москва 1985, s. 202.

36 *ИЛ*, kol. 185.

37 *Ibidem*, kol. 849.

38 „*Великая хроника*” о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв., Москва 1987, s. 184-185.

тенденційна вигадка автора „Великопольської хроніки”³⁹. Справді, по-перше, його інформація не підтверджується сучасними джерелами (польськими рочниками та Галицько-Волинським літописом); по-друге, волинським князям було вкрай невігідне розорення Сандомира. Швидке відновлення стосунків між волинськими та польськими володарями після навали Бурундая свідчить, що участь руських князів у названій кампанії не призвела до загострення відносин між Галицько-Волинською державою і Польщею.

Більш детально ці події, зокрема так звану втечу князя з території власного князівства в період нападу Бурундая, аналізує Л. Войтович⁴⁰.

Литва розцінила участь волинського війська в поході ординців як зраду союзним домовленостям. У результаті розгорнулася справжня війна. У відповідь Данило Романович розпочав бойові дії проти Войшелка. Його військо зосередилось поблизу міста Мельника. Бурундай блискуче виконав першу частину свого завдання. Король Данило позбувся єдиного реального союзника і втратив сина Романа, інші ж його союзники тільки заявляли про свої наміри.

Однак ординці, які поверталися через ятвязькі землі, шукали Данила Романовича „ота быста посла и прапаше где есть Данило”⁴¹. Вочевидь, Бурундай мав привезти короля Данила в ставку Берке. І справді, Берке не задовольнився результатами першого походу. Тому на початку листопада 1259 р. „приде весть ... вже Боурунда идеть тканый проклятый и печална бы брата о томъ”⁴². Цього разу ординський полководець оголосив: „вже есте мои мирними встретъте ме, а кто не встретитъ мене — тыи ратныи мне”⁴³. Ординці приспали пильність князів: ті саме готувалися до весілля Володимира Васильковича з Ольгою, дочкою чернігівського князя Андрія Всеволодовича. Зрозуміло, що цим шлюбом теж

39 М. Котляр, *Коментар до літопису*, s. 306.

40 Л. Войтович, *Останні роки короля Данила Романовича*, „Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук”, 2011, вип. 10, s. 100-106.

41 *ИЛ*, kol. 849.

42 *Ibidem*.

43 *Ibidem*.

скріплювався черговий політичний союз, таємна частина якого мала антиординське спрямування.

Але тепер король знову міг розраховувати тільки на допомогу польських князів та Тевтонського Ордену. Потрібно було виграти час, доки ця допомога змогла б надійти. Тому Данило й зараз не ризикнув зустрітися з Бурундаєм і вислав на цю зустріч брата Василька, сина Лева та холмського єпископа Іоанна. Вимога ординського еміра вже була зухвалішою. Бурундай вимагав зруйнувати укріплення основних міст, щоб ті перетворилися на легку здобич ординців. Але особливого вибору не було. Князі мусили прийняти такі умови й самі зруйнували укріплення Володимира, Луцька, Крем'янця та Львова⁴⁴. Фактично, досягнувши безоборонності галицьких та волинських міст, Бурундай повністю відновив ординське панування. Після цього він, імовірно, оголосив про зміщення короля Данила, оскільки після зустрічі з Бурундаєм біля Шумська Василько Романович відіслав холмського єпископа до короля Данила. „И нача емоу поведати є бывшее и епалоу Боурандаевоу сказа емоу. Данилови же оубоевшоус побеже в Лехы, а из Леховъ побеже во угры”⁴⁵.

Втім, король радше розпустив чутки про свою втечу, ніж утік насправді. Монголи також не повірили в цю втечу і продовжили похід на Холм. Король очікував на західну допомогу. В грудні 1259 р. Папа рекомендував Тевтонському Ордену боротися з монголами разом з усіма прикордонними християнськими державами. Можна припускати якусь участь незначних орденських контингентів у бойових діях. Король Данило очікував підмоги в околицях Холма в Забужжі, оскільки Папа в січні 1260 р. оголосив під захистом святого престолу й ті орденські землі, які надаватимуть Ордену руські князі⁴⁶. В разі, якщо Орден відвоював би в монголів нові території, їх приєднання могло відбутися тільки за згодою на це їхніх колишніх християнських володарів.

У березні 1260 р. всі сили Ордену з прибулими волонтерами було сконцентровано на південних кордонах під командуванням

44 І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, с. 133-134.

45 *ИЛ*, kol. 850.

46 О. Масан, *Крістбурзький договір 1249 р.*, „Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії”, т. 2, Чернівці 1999, с. 74-85.

магістра Гартмана фон Грумбаха. Підтягувались загопи тамплієрів та іоаннітів, а також континент Ордену Калатрава, який воював з маврами в Іспанії. Чисельність цих сил була невеликою, тож вони так і не ризикнули виступити на допомогу королю Данилові. Зусилля Папи збільшити це військо були недостатніми. У вересні 1260 р. він обмежився попередженням короля Чехії Пшемисла Оттокара II та маркграфа Бранденбургу Іогана I і вимогою від них не перешкоджати братам жебрущих орденів (схоже, що агітацію проводили ченці домініканці та францисканці) вербувати волонтерів у Прусію та Лівонію.

Однак події розвивалися надто стрімко. Бурундай не задовольнився виглядом палаючих стін Володимира та інших міст. Він змусив князя Василька Романовича взяти участь у поході на Холм. За князем стежили ординські достойники, тому він мусив вимагати здачі міста в бояр Костянтина та Луки Івановича, які його обороняли. З поведінки князя оборонці зрозуміли, що монголи, певно, не штурмуватимуть Холма, оскільки їхня відповідь була призначена радше для вух ординських достойників: „поидь прочь аже боудеть ти каменем в чело, ты оуже не братъ еси братоу своему, но ратьный есь”⁴⁷. Метальна артилерія на стінах Холма також переконала ординського воєначальника відступити від міста.

Тепер ординці рушили проти польських князів. Можливо, їхня чудова розвідка вже знала, що в польських землях перебуває сам король Данило, або польські князі збираються виступити йому на допомогу. Бурундай поспішив завершити похід ефектною допомогою, яка б відбила у польських володарів бажання конфліктувати з ординцями, і йому таки вдалося оточити Сандомир. Після прориву зовнішньої лінії оборони рештки захисників кинулися до дитинця, багато людей загинуло на мосту через рів. Пожежа охопила місто, люди рятувалися в кам'яних церквах, здавалися ординцям і залишали місто. Ординці зігнали полонених на болоні і, протримавши їх там два дні, перебили⁴⁸. Потім ординське військо поспішно залишило польські землі й, ніде не затримуючись,

47 *ИЛ*, kol. 852.

48 *Ibidem*, kol. 854-855.

вирушило на Нижню Волгу. Хан Берке вже ухвалив рішення про вторгнення до Азербайджану.

Війна з Золотою Ордою в 1258-1260 рр. завершилася поразкою короля Данила Романовича. Хану Берке вдалося порівняно незначними зусиллями відновити панування ординців у Галицько-Волинській державі, а його полководець Бурундай вдалими заходами підірвав обороноздатність краю та зумів розірвати його політичні союзи з найближчими сусідами. Ординці змусили волинських князів разом із ними підступно атакувати литовські землі, розгорнули велике повстання прусів, зв'язавши цим сили Тевтонського Ордену, і жорстоким штурмом та різаниною в Сандомирі стримали польських князів.

Король Данило Романович не встиг прикрити свої південно-східні кордони низкою потужних фортець із кам'яними стінами та метальною артилерією, як у Холмі. Відіграла свою роль і політична короткозорість папи Олександра IV, який не зміг оцінити історичної перспективи укладеного союзу, а свою енергію спрямував на другорядні питання прийняття в руських церквах латинської меси замість літургії св. Іоанна Златоустого⁴⁹. Самому королю Данилові Романовичу довелось емігрувати до Угорщини. З кінця 1259 – початку 1260 р. і до осені 1262 р. король Данило зник зі сторінок Галицько-Волинського літопису. Цей період він провів у останній еміграції.

Оцінюючи події кінця 50-х років XIII ст., В. Т. Пашуто стверджує, що саме тоді „Татаро-монгольські феодали покінчили... з незалежністю Південно-західної Галицько-Волинської Русі”⁵⁰. Г. Вернадський справедливо звертає увагу на те, що монголи могли помститися Данилові за попередні свої поразки⁵¹.

На думку В. Л. Єгорова, означені події показали нездатність Данила дати відсіч монголам, що призвело до повного утвердження влади останніх над Південно-Західною Руссю. Дослідниця докторє князеві, що той злякався монголів і втік зі свого краю, коли

49 І. Паславський, *Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст.*, Львів 2003, s. 80-86.

50 В. Пашуто, *Героическая борьба русского народа*, s. 276.

51 Г. Вернадський, *Монголы и Русь*, s.165.

йому загрожував Бурундай⁵². Проте таке звинувачення не коректне. Романовичі не мали можливості розпочати війну з потужним монгольським військом, до того ж загальна міжнародна ситуація довкола їхньої держави була несприятливою. Ймовірно, під час наступу монголів князь Данило не тільки хотів врятуватися від них, а й прагнув знайти на заході можливих союзників проти кочівників. Саме цим пояснюється інформація літопису про його візити до Польщі й Угорщини. Але ця спроба не дала результатів, оскільки в той час у Центральній Європі розгорнулася нова фаза війни за „спадщину Бабенбергів”.

Аналіз наявних джерел не дає змоги зробити висновок, що внаслідок Бурундаєвої навали змінилися відносини між державою Романовичів і монголами. Володіння короля Данила та князя Василька, незважаючи на гегемонію Золотої Орди, що зберігалась у Східній Європі, не було ні підкорено, ані перетворено на васальні від Сарая. Останній не поширив на Південно-Західну Русь систему баскакства, яку монгольська ставка наприкінці 1250-х рр. остаточно запровадила в Південно-Східній Русі.

Отже, в середині 50-х років XIII ст. держава Данила та Василька Романовичів була фактично суверенним державним утворенням. Формально ж володарі Південно-Західної Русі визнавали владу монгольських великого та золотоординського ханів, а Данило як король перебував під патронатом римського Папи. З приходом до влади хана Берке, 1257 р., який став майже відразу незалежним від каракорумської ставки володарем, спостерігається прагнення золотоординців обмежити владу Романовичів.

Визнаючи вдалу політику Бурундая наприкінці 1250-х рр., необхідно зазначити, що монгольський полководець не зміг повною мірою реалізувати свої плани. Не було знищено найбільш укріпленого Холма, а найголовніше – монголам не вдалося завдати достатньо потужного удару по Польщі. Щодо Галичини та Волині, можна погодитися з думкою вчених, які заперечують підкорення тоді держави Романовичів владі Золотої Орди⁵³. Михайло Ждан,

52 В. Егоров, *Историческая география Золотой Орды*, с. 189.

53 П. Грицак, *Галицько-Волинська держава*, с. 108; В. Чукаєва, *Русские княжества и Золотая Орда: 1243-1350*, Днепропетровск 1998, с. 38, 57.

зокрема, зазначає, що в ті часи монголи не створили в Південно-Західній Русі якоїсь системи контролю над володіннями Романовичів, а Данило залишався сувереном своєї держави⁵⁴.

З цього приводу Л. В. Войтович слушно зауважує: „Король Данило Романович помер у 1264 р. Його поховали в Холмі, який був його столицею, у соборі св. Богородиці. Можна стверджувати, що король Данило помер не ординським васалом, а незалежним володарем, до кінця залишаючись вірним своїй політиці відродження незалежної Русі”⁵⁵.

Отже, з 1245 по 1264 рр. тривав період самостійного правління князя та короля Данила Романовича, який у душі свого часу успішно провадив політику, спрямовану на відстоювання суверенних інтересів Південно-Західної Русі в умовах тривалої громадянської війни, а потім – експансії монголо-татарських ханів.

Bibliografia

„Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв., Москва 1987

Вернадський Г., *Монголы и Русь*, Тверь 1997

Войтович Л., *Король Данило: загадки та дискусії*, [w:] *Terra Cossacorum: студії з давньої і нової історії України*, Київ 2007

Войтович Л., *Нащадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів*, Львів 2004

Войтович Л., *Останні роки короля Данила Романовича*, „Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук”, 2011, вип. 10

Войтович Л., *Середні віки: хронологія, проблеми періодизації*, „Український історичний журнал”, 2003, № 4

Головко О., *Князь та король Данило Романович: віхи політичної діяльності*, [w:] *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*, Львів 2008

Горский А., *О древнерусских „землях”*, „Отечественная история”, 2001, № 5

Греков И., *Восточная Европа и упадок Золотой Орды*, Москва 1975

Грицак П., *Галицько-Волинська держава*, Нью-Йорк 1958

Грушевський М., *Історія України-Руси*, в 11 т., 12 кн., т. 3, Львів 1905

54 М. Ждан, *До питання про залежність Галицько-Волинської Русі*, s. 17.

55 Л. Войтович, *Король Данило: загадки та дискусії*, [w:] *Terra Cossacorum: студії з давньої і нової історії України*, Київ 2007, s. 395.

- Егоров В., *Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв.*, Москва 1985
- Ждан М., *До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди*, Мюнхен–Нью-Йорк 1968
- Ипатьевская летопись, Полное собрание русских летописей*, т. 2, Москва 2001
- Івакін Г., *Київ у другій половині XIII ст.*, [w:] *Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст.*, Київ 1996
- Котляр М., *Данило Галицький. Біографічний нарис*, Київ 2002
- Котляр М., *Коментар до Літопису*, [w:] *Галицько-Волинський літопис*, Київ 2002
- Крип'якевич І., *Галицько-Волинське князівство*, Львів 1999
- Масан О., *Крістбурзький договір 1249 р.*, „Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії”, т. 2, Чернівці 1999
- Паславський І., *Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст.*, Львів 2003
- Пашуто В., *Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.)*, Москва 1957
- Рапов О., *Русские города и монгольское нашествие*, [w:] *Куликовская битва в истории и культуре нашей Родины*, Москва 1980
- Ричка В., *Церква Київської Русі*, Київ 1997
- Ставицький В., *Відомості про Русь з „Історії монголів” Платона Карпіні*, „Український історичний журнал”, 1986, № 6
- Толочко А., *Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология*, Київ 1992
- Чукаева В., *Русские княжества и Золотая Орда: 1243-1350*, Днепропетровск 1998